

IVA LUKEŽIĆ, Rijeka

RADOVI ZAVODA ZA SLAVENSKU FILOLOGIJU
FILOZOFSKOG FAKULTETA U ZAGREBU, BR. 17, ZAGREB 1982.

Ovaj broj donosi četiri znanstvena rada s područja lingvistike i tri s područja književnosti.

Milan Moguš u raspravi "Čakavština Opatijskog krasa" interpretira jezični materijal koji je prikupio terenskim istraživanjem suvremenih mjesnih govora na Opatijskom krasu 1980. godine. Građu sravnjuje s podacima iz radova ranijih istraživača ovog područja: Mieczysław Mačekog iz 1929/30. i Josipa Ribarića, čija je radnja o južnoslavenskim dijalektima na istarskom poluotoku doduše objavljena 1940, no Moguš u uvodu podastire dokaze da je napisana još 1916. godine pa joj i pripada primat u opisu navedenih govora: Ribarićeve rasprava prema tome fiksira starije jezično stanje u odnosu na materijal iz rasprave poljskog lingvista.

Moguš je dijalektološki ispitao sela Pasjak, Šapjane, Brce, Starad, Vele Mune, Male Mune i Veli Brgud, a sakupio je i podatke za Lipu i Rupu. Rukovodeći se lingvističkim kriterijima za određivanje pripadnosti ovih idioma narječju, neopozivo utvrđuje da su ti govori čakavski. Dokazuje to nazočnost zamjenice č a s takvim likom u nominativu i akuzativu i okamenjeni oblici njezinih akuzativnih likova u svezama s prijedlozima (autor usputno razrješava i nedoumicu oko oblika z a š t o , p o š t o i n e š t o u ovim govorima dokazujući u ovom slučaju njihovu č a k a v s k u provenijenciju), refleksom 'jata': čakavskim ekavskim u Lipi, Rupi i Zvonećem, a ekavsko-ikavskim po poznatom pravilu u ostalim naseljima. Potonji dvo-

jaki refleks pomaže ubikaciji stare postojbine ovih čakavaca (krbavsko područje) iz koje su u 16. st. migrirali među starosjedilačke čakavce ekavce, čime su nekoć najistočniji reprezentanti ekavsko-ikavskog dijalekta postali njegovim najzapadnijim predstavnicima. Novija istraživanja, uostalom, pokazuju da je pojas ekavsko-ikavskih govora znatno širi i teritorijalno kompaktniji nego se ranije mislilo: nisu to dijalekatske oaze nego neprekinut lanac govora na čvrstu tlu, a ta spoznaja nalaže potrebu da se ekavsko-ikavski kompleks istraži kao zasebna dijalekatska jedinica jer postoje naznake da im posebnost nije samo u dvojakosti spomenutog refleksa nego i u drugim jezičnim crtama.

Autor osobito pomno razmatra akcentuaciju govora Opatijskog krasa, čiji je temeljni inventar tročlan ali s novijom distribucijom zbog pomaka kratkog akcenta s ultime, ili s promjenom u inventaru zbog prijelaza ~ u ˘. Lucidnim misaonim slijedom autor prati kronologiju procesa akcenatskih pomaka (s etapama na kojima se dio govora zaustavio i realizacije koje očituju daljnju evoluciju istog polaznog sustava u drugom dijelu ovih govora) te polarizacije rezultata u pojedinim mjesnim govorima. Osobito je značajan dio rada u kojem su prikazana novija duljenja kratkog akcenta ispred opstruenta na kraju, i ispred skupine opstruenata u sredini riječi. Rezultati pomaka finalnog kratkog akcenta i novija duljenja tog istog akcenta, pretpostavlja autor, bit će da su akcenatske posebnosti u sustavima upravo ekavsko-ikavskih govora. Osobito je u tom pogledu ilustrativan govor Muna, pa je munska akcentuacija pogodna za komparativna izučavanja radi rekonstrukcije prvobitnog prozodijskog sustava i njegove evolucije u ekavsko-ikavskim govorima. "Ali, to je već druga tema", poticajno zaključuje autor. Doista, nakon ove, očekivati je sustavnu raspravu o toj temi.

U uvodu članka "Prilog teoriji hrvatske filozofske terminologije" Edita Hercigonja ponajprije problematizira status termina uopće unutar jezičnog sustava: te su leksičke jedinice zbog potrebe za točnom specifikacijom i znanstvenim sporazumijevanjem postojanije i ustaljenije od ostalih leksičkih sloje-

va, a nerijetko se i internacionaliziraju. No njihov karakter još nije jednoznačno definiran: imaju li termini biti ujedno definicijama (s uključivanjem etimološke komponente i leksičkog značenja) ili su uvjetni, arbitrarni. Autorica usredotočuje pažnju na filozofsku terminologiju koja u nas nije svedena pod jedan sustav značenja (kao, uostalom, ni terminologija ostalih znanstvenih disciplina) a posebnost joj je u specifičnom povijesnom obojenju: nejednoznačnost i značenjska varijabilnost filozofskih termina proizlazi iz misaono različitog odnosa prema stvarnosti u različitim povijesnim trenucima pa odatle na tim terminima povijesni pečat određenog stadija filozofske znanosti. Stoga je taj problem podjednako važan i aktualan filozofima i lingvistima.

Lingvistička razrada problema obuhvaća dva pitanja: prilagodbu filozofskih termina gramatičkom ustrojstvu hrvatskoga književnog jezika, te njihove povijesno uvjetovane semantičke modifikacije.

Prema načinu uklapanja u gramatički ustroj hrvatskoga književnog jezika autorica razlučuje tri skupine termina:

1. termine koji se morfološki, fonološki i ortografski integri-
raju u naš sustav (to su termini internacionalnog karaktera,
najčešće medievalne latinske provenijencije, tipa: egzisten-
cija),
2. termine preuzete s fonološko-fonetskom strukturom jezika-da-
vaoca (u većini su to termini starogrčkog filozofskog poj-
movlja tipa logos), i
3. termine-kalkove čija formalnogramatička i morfemska struktu-
ra nosi ugrađenu semantičku nijansu (tip prevedenica kao
tubitak). Nedefiniran odnos između metajezične i jezične
razine ovakvih struktura navodi na pitanje koliko su to uop-
će termini jer problem njihove formalizacije nije riješen ni
na planu izraza.

U preostalom dijelu rada autorica razmatra semantičke po-
make i značenjske modifikacije sadržaja stanovitog broja filo-
zofskih termina na različitim povijesnim etapama njihove upo-
rabne prakse.

Iako analizi podvrgava jedan terminološki segment, članak u cjelini osvjetljava bitan lingvistički problem, a autorčin rez rastvara njegovu dubinu i širinu pa je njezin način pristupa moguća paradigma razmišljanja pri normiranju termina kao jezičnih jedinica, pri njihovoj klasifikaciji i ugrađivanju u hrvatski književni jezik.

Pojam riječi, kriteriji za njihovu klasifikaciju, polazišta u gramatičkoj analizi tih jezičnih jedinica, pitanja su koja još uvijek nisu zadovoljavajuće razriješena u lingvističkoj teoriji pa po tome ni u praksi. Da je tome tako, vidljivo je i iz članka Ive Pranjkovića "Klasifikacija riječi na vrste i razine gramatičke analize". Autor navodi i opravdane razloge takvom stanju: klasifikacija je neophodna da bi se raznolikost riječi i njihova neograničenost u prirodnim jezicima svela na ograničen broj tipova. No definiranje riječi kao jezične jedinice nije jednostavno pa postojeće definicije nisu precizne ni uvijek operativne, a neujednačenost u definiranju proizlazi prije svega iz različitog osnovnog opredjeljenja pojedinih autora: dio ih definira riječ kao govornu, a dio kao jezičnu jedinicu. Autor se ovog članka priklanja potonjima, cijeneći da je govorne jedinice teško klasificirati. Među ponuđenim terminima opredjeljuje se za termin *v r s t a r i j e č i* smatrajući ga najprihvatljivijim: riječ se kao apstraktna (dakle jezična) jedinica nalazi u relaciji s čitavom vrstom kojoj pripada, ujedinjujući u sebi i sva potencijalna uporabna značenja i funkcije.

No klasifikacija riječi po vrstama je i najkompleksniji problem jer su u riječ uključena formalnogramatička i semantička obilježja, pa su teškoće i nepreciznosti neminovne klasificiraju li se riječi samo po jednoj od tih komponenata, a problem se ne umanjuje ni pokušaju li se oba obilježja objediniti jednom definicijom. Autor sažeto prezentira (parafrazirajući i upućujući na izvore) stavove predstavnika različitih struja suvremenih (mahom sovjetskih) autora. Sam pak smatra najprihvatljivijim - barem za flektivne jezike - određenje riječi kao leksičko-gramatičkih klasa. Leksičko je značenje individualna oso-

bina po kojoj se riječ razlikuje od drugih vrsta riječi i od riječi iste vrste; nosilac je tog značenja osnova riječi. Kategorijsko (gramatičko) značenje je kolektivne naravi pa se odnosi na cijelu vrstu riječi. S obzirom na navedene razlike diferenciraju se i tipovi tvorbe: tvorbom se mogu mijenjati leksička ili kategorijalna, ili pak oba značenja. Autor je suzdržljiv prema stavu po kojem leksičko značenje imaju samo značenjske riječi (imenice, glagoli, pridjevi, zamjenice, brojevi i prilozi) a pomoćne samo gramatičko: prije će biti da je u potonjih gramatičko i leksičko značenje sliveno. Gramatička su značenja trojaka: morfološka (paradigmatska), derivacijska (tvorbena) i sintaktička (uvjetovana funkcijom koju riječ može preuzeti, i suodnosima među riječima). Sintaktičko značenje autor smatra najobuhvatnijim jer može zamijeniti i morfološko. Stoga je na toj razini moguće uspostaviti hijerarhiju samostalnosti pojedinih vrsta riječi.

Suprotstavljajući mišljenja za i protiv, autor nudi moguću klasifikaciju vrsta riječi na sintaktičkom (sintagmatskom) planu. Model koji predlaže, obrazložen tekstom i opremljen preglednom shemom, plauzibilan je stručnjacima i onima koji se spremaju to postati: to je viđenje problema iz novog i suvremenijeg rakursa.

U članku s naslovom "Vokativ jednine imenica E-vrste" Stjepko Težak tretira davnašnji tvrdokorni lingvistički problem: oblik, funkciju i uporabu vokativa, no ne osvjetljava ga teoretski već empirijski: vokativ u uporabnoj normi književnog jezika.

Gramatike na kojima je da normiraju jezične činjenice u književnom jeziku složne su u pitanju triju nastavačnih morfeza za Vsg. imenica E-vrste, no razilaze se pa i proturječe u pitanju njihove distribucije. Jezična pak praksa - pisana i govorna - i upućenijem laiku otkriva neujednačenost u realizaciji propisane norme, te nije stoga začudno da se tim problemom pozabavio lingvist praktičar. Da bi egzaktno utvrdio stvarne realizacije Vsg. imenica E-vrste, autor je analizirao povećani broj uglavnom književnih tekstova 19. i 20. st. (u rasponu od

Preradovića do Aralice i Brešana) i anketirao blizu dvije stotine studenata jugoslavistike iz Zagreba i Osijeka. Rezultati su nadasve zanimljivi:

- Suvremeni govornici književnog jezika - po naobrazbi i stručnom usmjerenju relativno dobri znalci norme - iskazuju nesuglasnost i šarenilo u realizaciji oblika Vsg. E-vrste, pa je prihvatljiva pretpostavka da bi obrazovno, dijalekatski i socijalno neujednačeniji uzorak iznio na vidjelo još izrazitija nesuglasja,
- Analiza pisane riječi 19. st. pokazuje uglavnom poštivanje tadašnje propisane norme, no već su u to vrijeme uočljiva odstupanja i trend k snižavanju propisanog praga. U 20. st. postupno raste broj realizacija Vsg=Nsg, a to znači da ojačava tendencija za neutralizacijom morfološke razlikovnosti tih dvaju padeža (pri čemu ne treba zanemariti utjecaj kajkavske prakse i stranih jezičnih sustava, ali ni previdjeti činjenicu da je pojava svojstvena i piscima nekajkavcima). Istodobno, različitost realizacija očituje se sve češće kao značajna razlika. U tekstovima novijeg vremena evidentan je obrat: vokativni oblik bez vlastite morfološke osobnosti (Vsg=Nsg) rabi se sve češće u neutralnom (i konvencionalnom) obraćanju, a "regularni" vokativ sa samosvojnim nastavačnim morfemom sve češće znači pomak od stilističke ništice. Drugim riječima, regularni vokativni oblik gotovo listom neopozivo odlazi u stilističko područje!

Autor završava članak potankim opisom ovako odslikanog uzusa. Znači li to otvorena vrata novoj normi ovog oblika?

Najsloženija i najizvornija Krležina pjesnička tvorevina predmet je članka Jože Skoka "Strukturalni slojevi i modeli Krležinih Balada". Skok djelu pristupa s temeljne strukturalističke postavke po kojoj djelo kao cjelina funkcionira u suodnosu svih segmenata međusobno i svakog segmenta u odnosu prema cjelini. Transponirajući Waren-Wellekove definicije i dodajući im odrednice suvremenije književne teorije, autor u navedenoj zbirci detektira ove slojeve autonomne unutrašnje strukture: originalan p j e s n i č k i s v i j e t Balada (s njegovim

povijesnim, geografskim, socijalnim i klasnim identitetom) koji se očituje na više planova; razgranatu motivsku podlogu tog svijeta (s položajem kmeta kao ključnim motivom); i dejni aspekt Krležine interpretacije tog svijeta koji se ogleda u pobuni i negaciji temeljnih klasnih aksioma, te u angažiranosti i u uvjerenju o potrebi rušenja tog svijeta; pjesnički i izraz iskazan osebujnom jezičnom strukturom; koherentna (iako prividno polimorfna) kompozicijska struktura s dramatskom vertikalom kao okosnicom. Temeljni lirski model je balada, no to je Krležina balada originalnog, autohtonog modela, nepodudarna s tradicionalnim modelom: u njoj su prepoznatljive brojne standardne lirske vrste (autor u modelima ovih balada identificira petnaestak tradicionalnih lirskih vrsta).

Krležina balada kao izvorno novi oblik nastao sintezom i nadraštanjem tradicije, do ovog članka još nije bila predmetom interpretacije.

Manjkavi osvrti i dispartatne ocjene Šenoina književnokritičarskog rada u inače brojnoj literaturi o ovom piscu ponukali su Miroslava Šicela na članak "August Šenoa kao kritičar hrvatske književnosti". Takav bi stav, ističe autor u uvodu, bio razumljiv da je Šenoa analizama djela poklanjao premalo pažnje, ili da mu književna kritika nije bila značajna teoretski ni praktično, no činjenice ne govore tome u prilog. Prije će biti da je različnost ocjena rezultat različita shvaćanja suštine i metode književne kritike.

Od trojice svojih prethodnika koji su se bavili kritikom Šenoa nasljeđuje temeljno polazište o smislu i zadaći književnosti: on će u literaturi dosljedno gledati idealnu priliku za prosvjetiteljsko-odgojno djelovanje na čitaoce. To je postalo i ostalo njegovim kritičarskim krêdom u gledanju na beletristiku. Zadnjih je desetak godina svog stvaralaštva sustavno pratio sva događanja i književnu produkciju u hrvatskoj literaturi, pokušavajući dati globalnu i pojedinačne ocjene djela. Analiza tog dijela njegova opusa otkriva postojane i jasne kriterije: Šenoa promatra i djelo i pisca u okviru vremena i

prostora, inzistira na izvornosti teme, na psihološkoj uvjerenosti u proznom djelu, a na adekvatnosti forme u lirici, posebnu pažnju posvećuje jeziku tražeći individualni izraz a odbacujući oponašanje i nekritično povodenje za uzorima (indikativni su i zanimljivi njegovi stavovi o odnosu prema jezičnim tradicijama: dubrovačkoj i narodnoj), te estetski osjećaj koji se očituje u zahtjevima na formu i na cjelinu djela.

Šenoa je prvi sukcesivno pratio sve i reagirao na sve što se događalo u literaturi njegova vremena, a u njegovim se osvrtima nazire i sistem i metoda. On je preteča modernih kritičara koji ne dijele kritiku od djela niti odvajaju teoriju od prakse.

Da o Šenoi ni kao o književnom stvaraocu još nipošto nije izrečen konačan sud, pokazuje članak Josipa Kekeza "Tajna uspješnosti Šenoine rečenice". Nedvojbena ta uspješnost ovog izvornog kajkavca kao štokavskog pisca rezultat je njegova transformativno-kreativnog odnosa prema usmenoj književnoj tradiciji, bitno i kvalitetom različitog od neinventivnog, imitatorskog i šabloniziranog pristupa njegovih prethodnika, zbog čega se moglo činiti da je usmena književnost kao izvor književnog poticaja, zahvata i upotrebe potrošena, konzumirana. Šenoa iz te tradicije probire ono što prema njegovu sudu odgovara potrebama vremena i svrsi književnosti kako je on shvaća. Odbacuje stoga već zloupotrijebljenu deseteračku formu, a opredjeljuje se za historijsku baladu sa što starijom povijesnom tematikom (ili pak narodnom predajom), uvjeren da tom formom (koja podrazumijeva stanovitu tendencioznost, poučnost i crno-bijelo kontrastiranje) može najdublje prodrijeti do duhovne prošlosti naroda, do svojevrsnog etnomentaliteta. U svoju lirsku poeziju ugrađuje Šenoa gradbene elemente usmene lirike, a u narativnu poeziju formule narodne epike. Česti su takvi elementi poslovice, frazeologizmi, poredbe, igre riječima, a u neke su od pjesama upravo utkani narodni običaji, vraćanja, predaje (kao i u njegovu prozu, uostalom). Za razliku od prethodnika, građu ne crpe isključivo iz epske poezije nego iz cjelokupne usmene književne baštine. I u proznim je njegovim dje-

lima moguće identificirati brojne gusto prepletene elemente i postupke usmene književne tradicije: rečenice narodnog pripovjedača, štokavske, kajkavske i čakavske motive, fabule i elemente (uz narodne običaje i vjerovanja) epskog pjesništva, čime je uspješno ostvarena individualizacija, te stilska i jezična ostvarenja. Deseteračka je pjesma dominantna odrednica prozne kompozicije, a deseteračka faktura uz rimu i lirske elemente važan je element ritmizacije šenoine proze. U djelo su mu interpolirane usmene jezične minijature, prikladne za oblikovanje realističnih scena, likova i postupaka (poslovice, zakletve, kletve, metafore i izričaji). Sve to čini s pravom mjerom pa interpolacije djeluju prirodno i na prvi pogled nezamjetljivo, sraslo s kontekstom, likovima, temom, motivima, ritmom, jezikom i stilom teksta. Takva je uporaba usmenoknjiževnog materijala omogućila evoluiranje i emancipaciju od kajkavštine, a izbjegao je i vlastitu moguću suhoparnost jednako kao i nekritično imitiranje usmenoknjiževnog predloška.

Zaključak elevira razmatrani problem na sveobuhvatniji plan: "Lako je provjeriti na svima razdobljima hrvatske književnosti da nema uspješnoga književnoga pisanog djela koje je tvoreno netrformativnim oponašanjem usmenoga stvaralaštva, pa ma koliko to stvaralaštvo samo po sebi nenadmašno bilo. Ali i da je svaki jezik pisanoga djela bez usmenosti odista beživotno drven. Proizlazi to iz prirode jezika i iz prirode književnosti, a zasluživalo bi posebnu filološku raspravu."